

ТАСВИРИЙ САНЪАТДА ХОМАКИ РАСМЛАР БАЖАРИШ ВА КРЕАТИВ УСУЛЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

DOI: <https://doi.org/10.53885/edinres.2021.21.29.033>

Авезов Шерали Найимович

*Бухоро давлат университети « тасвирий санъат ва муҳандислик
графикаси » кафедраси докторанти*

Аннотация. Мақолада хомаки расмлар ва уларни бажариш усуллари ҳамда тасвирларни чизиш қоидалари ҳақида маълумот берилган.

Калит сўзлар: 1.Абрис- буюм тархи; 2.Конструкция- нарса ёки буюмнинг геометрик жисмлардан тузилиши. 3.Компоновка- буюмни тугри жойлаштириш. 4.Хомаки расм - асосий мақсадни киска вақтда каламда бажарилган тасвир. 5.Натура- куйилма(гипсдан ясалган геометрик жисмлар, антик даврдаги хайкаллар, уй рузгор буюмлари, одамлар, ва хоказо.)

Аннотация. В этой статье изложены принципы и основные техники создания наброска для лучшего освоения предмета рисунка.

Хомаки расмлар ҳақида гапирганда уларнинг вазифалари, мақсад ва йўналишларини тўғри аниқлаб олиш керак. Кўпинча «хомаки» тушунчасини расм устида ишланишнинг биринчи босқичи, шаклнинг чизиқли-конструктив қурилиши билан аралаштириб юборадилар. Бу албатта тўғри эмас.

Хомаки расм маълум вақт оралиғида кузатилаётган натура ҳақида тўлиқ тасаввур беришни мақсад қилиб қўяди. Хомаки расмлар ҳар хил давомийлик ва ҳар хил ишланишда бўлиши мумкин: иш шарт-шароитлари ва рассомнинг ўз олдига қўйган вазифаларига қараб ярим соатли, бир соатли, ўн минутли ва хоказо.

Хомаки расм-бу натурадан тезгина чизги қилиб олишдир; у ўқувчини тез фикрлаш, тасвирлашнинг энг ишончли ва мантиқий воситаларини қидириб топишга ўргатади, кузатувчанлигини ривожлантиради. Хомаки расм, расм чизувчини унча моҳияти бўлмаган нарсаларни четга чиқариб ташлаб, асосий нарсага қаратади.

Хомаки расм ўқувчида мустақил ишга бўлган тайёргарлик даражасини намоён этади.

Хомаки расмлар талаба тасвирий саводхонлиги қонуниятларини осон ва тез қўллаш билишга ўргатиши лозим.

Натурадан унинг ўзига хос хусусиятлари билан қисқагина хомаки расм чизиб олиш асосан тез кўриш ва идрок қила билиш қобилиятларини ўстириш учун мўлжалланади.

Идрок этишнинг «умумийликдан хусусийликка ва хусусийликдан

умумийликка» тасвирлаш усули таълим жараёнида босқичлар бўйича давомли ўқув расмини бажаришда ўз тасдиқини топади.

Кузатиш, идрок қилиш ва хомаки расмни ижро этишлар кўп ҳолларда бир вақтнинг ўзида содир бўлади. Хомаки расмлар чизишда фойдаланиладиган усулларни фарқлаш уларнинг олтига турини белгилаб олиш имконини беради. Хомаки расмлар ва уларнинг турлари қуйидагилардан иборат:

-натурани кузатган ҳолда ундан бошидан охиригача бевосита ижро этиладиган хомаки расмлар;

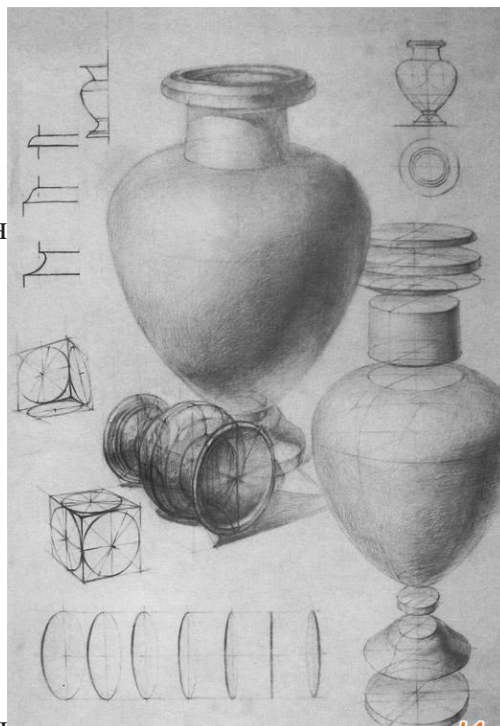
-комбинация усули (дастлаб натурадан кузатиб, кейинчалик натурасиз – хотира бўйича) билан ижро этиладиган хомаки расмлар;

-фақат хотирадан бажариладиган, яъни кузатишдан кейин бирор вақт ўтгандан сўнг, онгда кўриш қобилияти мустхкамланганидан кейин чизилладиган хомаки расмлар;

-инсонинг аввал онгида қабул қилинган баъзи предметлар, тирик объектлар ва атроф-борлиқ ҳодисалар ҳақидаги тасаввурларни жонлантириш қобилияти билан боғлиқ тасаввурлар бўйича ишланадиган хомаки расмлар;

-комплекс усул билан, яъни юқорида кўрсатиб ўтилган ҳамма иш усулларини, жумладан тасаввур бўйича усулларини қўллаган ҳолда бажариладиган хомаки расмлар;

-ҳаёлга келтириш бўйича – бирор-бир ижодий фикр ёки бадиий образ, мавзу, сюжет ва хоказо предмет ва ҳодисалар ҳақида ўз тасаввурларини жонлантириб тиклаш

асосида дастлабки умумлашган тасвирнинг хомаки расмлари чизиш.

Натурадан кузатиш бўйича хомаки расм чизиш фақат битта шарт билангина, яъни натура умуман кўзғалмас, ҳаракатсиз тургандагина бошидан охиригача бажарилиши мумкин.

Хомаки расмнинг мақсади натурани тўлиқсиз умумлаштирилган кўринишини акс эттиришдан иборат бўлгани учун рассом нисбатан анча бамайлихотир ишлайди. Агар мақсад амалга ошган бўлса-ю натура ҳали қимирламай турган бўлса, у ҳолда хомакиликдан чизғига (лавҳага) ўтиш мумкин. Коғоз четига қўшимча, натуранинг баъзи бўлақларини

анча батафсилроқ чизғиларини ҳам чиқарса бўлади (албатта, бунга зарурат туғилса). Шунини таъкидлаш керакки, айнан тирик модельнинг бундай кўзгалмас шартлари, яъни тинч, бамайлихотир қиёфа рассомнинг кузатувчан кўзлари учун энг қимматлидир. Аксинча, бир ҳил ҳолатда махсус турган тирик модель доимо ўз ифодалилигини йўқотади, чунки ҳар қандай ҳолатда ҳам сунъийлик мавжуд бўлади. Бунинг устига ўша сизга қараб турган сиймо ҳам оҳир-оқибат чарчайди, бу эса унинг қиёфасига таъсир этмасдан қолмайди.

Шунинг учун ҳам хомаки расмда кўзгалмас тирик моделни муҳрлаб қўйиш учун рассом доимо шай туриши лозим. Ишлаш учун мавжуд вақт давомида кузатиш ва хомаки расмни бажариш учун ҳар бир дақиқа, хатто ҳар бир сониядан унумли фойдаланиб қолиш зарур бўлади. Шунинг учун уста рассомлар хомаки расмларни ишлашда «қиска», «жуда тез», «бир нигоҳда», «яшин тезлигида», «бир зумда» тасвирлаш каби сўзларни ишлатишлари ҳам бежиз эмас.

Хомаки расм чизишнинг муайян мақсади кузатиш натижасини бир зумда коғозга акс эттиришдир.

Синфдаги машғулотларда, айниқса хомаки расм чизишга ўргатилаётган дастлабки пайтларда ўқувчилар кузатишга ҳам, расм ижроси учун ҳам доимо етарли вақтга эга бўладилар.

Лекин синфдан ташқари пайтда хомаки расм устида ишлаш, яъни бир вақтнинг ўзида ҳам кузатиш, ҳам чизиш пайтида (хатто муҳим турган натура устида ишланаётганда ҳам) тўсатдан узилиб қолиши мумкин. Баъзан рассом тезроқ ўз олдида қўйган мақсадга эришиши, бир вараққа натуранинг типик ҳамда характерли хусусиятларини дарҳол акс эттира қолишга ҳаракат қилади. Кузатиш вақти ижро вақтига тўғри келиб қолади. Ана шундай ҳолатда натурани кўриш идроки билан, ижро этиш кескинлашади. Яъни эътиборни чалғитмай туриб майда, иккинчи даражали икир-чикирларга берилмай, дарҳол предметнинг энг асосий зарур томонларини ўйлаб олишга, энг оддий воситалардан минимал даражада фойдаланишга ҳаракат қилинади.

Ааввало, бир нечта ишончли чизғилар билан, (ёки тус берувчи доғлар билан) бўлажак тасвирнинг ўрни ва ўлчамини-унинг абрисини белгилаб олиш зарур. Ана шунга қараб асосий қисмлари, конструкция ва ҳаракатларини ҳисобга олган ҳолда натуранинг бутун массасини тушуриб олиш керак.

Агар натура ўз кўзгалмас ҳолатини сақлаб турган бўлса, дарҳол белгиланган фикрларни деталлаштиришга киришмоқ, ва асосий, характерли хусусиятларни тезроқ ўйлаб олмоқ зарур.

Комбинациялашган (дастлаб натурадан, кейинчалик хотира бўйича) хомаки расмлар чизиш.

Натура ҳаракатига кела бошлаши, ўз ҳолатини ўзгартира бориши билан ва рассом кўзидан из қола бошлаши билан ана шу хомаки расмни ниҳоясига етказиш учун хотирадан кўриш қобилятингизни ишга солиш тўғри келади. Натурадан бошланиб, сўнгра унинг иштирокисиз хотирада тугалланган хомаки расм «Комбинациялашган» ҳисобланади.

Хотирадан чизиладиган хомаки расм чизиш.

Узлуксиз, доимий ҳаракатда бўлаётган натура ҳолатини бир зумда акс эттириш анча мушкул. Бундай пайтда ҳаммасини бирдан назардан қочирмай ўйлаб олиш ва дарҳол, ҳеч кечиктирмай хотирангизга муҳрланганни қоғозга тушириш зарур. Ана шунда хотирага муҳрланган кўриниш ўз «янгилигини» йўқотмайди. Бунга мисол қилиб олдингиздан тез югуриб ўтаётган ёки тўсиқлар оша сакраб югураётган спортчини кўришимиз мумкин. Бундай вазифани уддалаш амалда мумкин. Бунинг учун ўта тез, бир нигоҳда ҳаракатдаги ифодани ўйлаб олиш керак бўлади (масалан, югуриб бораётган спортчининг гавдаси, оёқлари бош ва қўллари ҳаракати). Лекин бу ўринда хомаки бажарилган чизикларни бир ерга тўплаш, яъни компоновкалашни унутмаслик керак.

Кўриш қобиляти кучли бўлганда, жуда қисқа баъзан эса бир сонияда хотирага муҳрланадиган деталларни ҳам умумлаштириб юзага чиқариш мумкин.

Рассом кўриш хотирасини ривожлантириши учун ҳаракатдаги одам, айниқса ўз характери ва ҳаракатланиши тезлиги ҳар хил бўлган бир гуруҳ одамларга қараб хомаки расмлар чизишни талаб этади. (масалан, баскетбол, футбол, хоккей каби спорт ўйинлари вақтида, ҳайвонот боғидаги ҳайвонларга қараб хомаки расмлар чизиш фойдадан холи эмас.

Айниқса қисман бирор ҳолатда (ёки схематик кўринишда) натурадан қоғозга туширилган чизгини диққат билан кузатган ва ўрганилган нарса хотирада яхши сақланиб қолади. Кўр-кўрона, ҳеч қандай таҳлилсиз, фақат кўчириб қўя қолинган нарса одатда хотирада узоқ сақланмайди.

Тасаввур қилиб хомаки расм ишлаш натурани бевосита кузатиш билан боғлиқ эмас. У аввал идрок қилинган, предмет олами ва онгда муҳрланиб қолган ҳодисалар асосидагина ижро этилади. Идрокка (қабул қилишга) нисбатан тасаввур янада умумийроқ характерга эга. Уларда тафсилот камроқ бўлади ва фақат предмет ва ҳодисаларнинг асосий хусусиятларини акс эттиради. Шунинг учун ҳам тасаввурда чизилган хомаки расм «ўзидан чиқариб» иборасига яқин ва ўзининг мантиқийлиги, билан бевосита натурага қараб чизилган хомаки расмдан фарқ қилади.

Тасаввурда расм чизаётган киши уни қамраб турган вақт ва натура ҳолати каби омиллардан холи бўлади.

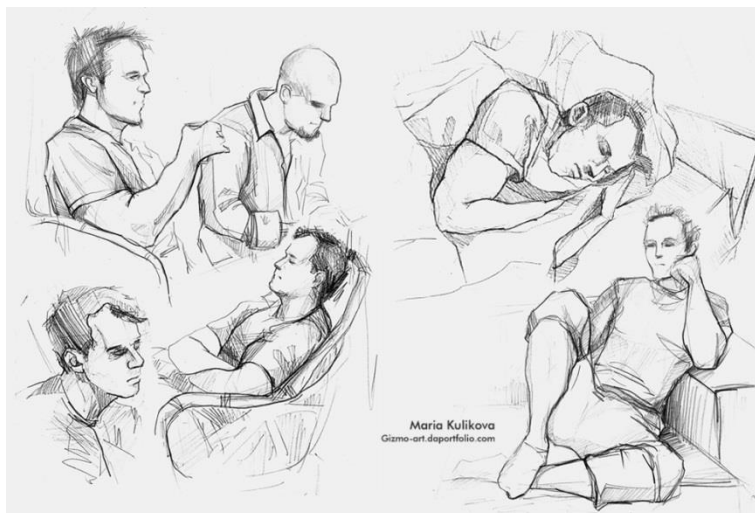
Оддий вазифа – полда турган оддий стул расмини тасаввурда чизиш масаласини ҳал қилиш учун, рассом ана шу стулнинг шаклини, унинг конструкциясини ва асосий ўлчам нисбатларини эслай олиш лозим.

Предмет шаклининг қурилиши қанча мураккаб бўлса, маълумки, уни «ўзидан чиқариб» тасаввурда чизиш ҳам шунчалик қийин кечади.

Расм чизувчи онгида (тасаввурда) предметнинг кенгликдаги образини тиклаш вазифаси туради. Бундай тиклаш жараёни нафақат предмет шакли ҳақидаги тасаввурни, балки унинг қурилиши, нисбатлари, ҳаракат йўнилиши ва тезлиги каби бошқа кенгликдаги нисбатларини ҳам ўз ичига олади. Масалан, агар одам қадди-қомати каби мураккаб тирик шаклнинг натурасиз, ўзидан чиқариб хомаки расмини (айтайлик бўлажак картина эскизи учун) умумлашган ҳолда чизадиган бўлсак, бунинг устига бу тасаввурдаги натурамиз тез ҳаракатда, бурилишда ёки бошқа ҳолатда (айтайлик, чўққидан тезликда тушиб келаётган чанғичи) бўлса вазифа анча мураккаблашади. Албатта бунда креатив қобилият муҳим аҳамият касб этади. Хомаки расм ижросидаги олдин хотирада тасвир образини, унинг қурилишини тасаввур қилиш, умуман ушбу шакл маълум нуқтаи назардан қоғозга қандай ўлчамни эгаллашини кўз олдимизга келтиришимиз керак бўлади. Фақат шундан кейингина, одамнинг пластик анатомияси ҳақидаги билимларни хотирага олиб, «ўзимиздан чиқариб» бир варақ қоғозга ҳаракатини қаламда белгилаб олгандан кейингина, бунинг устига гавда, бош, оёқ-қўллар нисбати, уларнинг ўлчамларини, ҳаракат пайтида қисқариш пропорцияларини, ёритилиш ҳолатини ҳисобга олган ҳолда инсон танасининг қурилиши

ҳақидаги билимлар етарли бўлган тақдирдагина чизишни бошлаш мумкин.

Ҳар қандай ҳолатдаги ва тез ҳаракатланаётган инсон танасини «ўзидан чиқариб»(натурасиз) эркин ва ифодали тасвирлай билиш фақат инсоннинг пластик анатомиясини, биринчи навбатда, скелет қурилиши ва скелет механизми ҳаракатларини яхши билиш натижасида «натурадан» ва «хотирадан» қилинган хомаки расмларда машқ ва янада кўпроқ машқ оқибатида юзага келади.

Тасвирий санъатнинг ҳамма тур ва жанрларида тасаввурдан хомаки расм чизишнинг асосий вазифаси – бадиий образ яратишишида туртки бўладиган кўмак, ёрдам кўрсатишдир.

Натурасиз ишланадиган хомаки расмлар (яъни «ўзидан чиқариб») мураккаб ижодий фикрни юзага чиқариш учун энг қулай техник восита ҳисобланади. Шунинг учун ҳам тасвирий санъатга ўргатишда тасаввурда хомаки расмлар чизиш борасида ўқув дала амалиётларининг аҳамияти каттадир.

Комплекс хомаки расмлар (барча усулларни қўллаган ҳолда).

Энг сўнгги ва энг мураккаб ўқув хомаки расмлар тури бу – комплекс усулда бажариладиган, яъни юқорида кўрсатиб ўтилган усулларни ҳаммасидан қисман фойдаланган ҳолда (натурадан, комбинациялашган ёки дастлаб натурадан, кейин хотирадан, шунингдек фақат хотирадан ва тасаввурдан) ижро этиладиган хомаки расмлардир.

Комплекс хомаки расм чизишга ўргатиш расм дарсларида ўтказилади. Лекин амалиётда у «Композиция» ўқув курсида кўпроқ қўлланилади. Шунинг учун ҳам бу хомаки расмларни шартли равишда «Композицион» деб аташ ҳам мумкин. Ўз ижро усулига қараб улар у ёки бу ҳолатда натурани кузатиш билан боғлиқдир. Шунинг учун уларни ҳаёлан ижро этиладиган бадиий образнинг композицион ечими-хомаки

–эскизлар билан чалкаштириш керак эмас.

Ҳаёлан хомаки расмлар чизиш-бу жуда умумлашган хомаки расм – эскиз бўлиб, унда бадиий тасаввурнинг муайян график натижаси сифатида пайдо бўладиган бадиий образ гавдаланади.

Рассом хаёлотни объектив борлиқдаги предмет ва ҳодисалар ҳақидаги олинган тасаввурлари ва ундаги идрок этиш заҳирасига асослангандир. Рассом ўз хоҳишига қараб бу тасаввурларни қайта ва қайта шакллантириб, уларни комбинациялаб, улар ўртасида бойланиш ясаб ёки уларни бир-бирига зид қўйиб бадиий образнинг бир бутунлигига, максимал даражада ифодалилигига эришади.

Мазмуннинг маъно ва моҳиятига чуқур таъсир қиладиган, яъни тасвир ифодасига таъсир қиладиган икки шаклнинг ўзаро жойлашуви ва ички боғланиши каби жуда кўплаб ҳар хил вариантлар туғилиши мумкин. Энг яхши вариантни қидириб топишда уларни ўзаро бир-бири билан таққослаш зарур бўлади.

Рассом ўзи ўйлаб қўйган ижодий фикри учун муайян ёрқин жавоб олиши керак бўлса, хомаки расмнинг асосий аломатлари–унинг умумийлашгани, мантиқий жихатдан тўғрилиги кабилар катта аҳамият касб этиб қоладика, улар ташқаридан қараганда гўё тугалсиздек кўринади. Ваҳоланки айнан ана шу тугалсизлик бадиий тасаввурнинг кейинги фаолиятига кўпроқ туртки бўлади, муаллифни кўпроқ ифодаликка ундайди.

Тугалланмаган хомаки расм топилган ечимга дастлабки фикрга мувофиқ тез ва яққол ишонч ҳосил қилиш, унчалик қийинчиликсиз яхшилаш томонга қаратилган ўзгартиришлар киритиш имконини беради. Бунда киритиладиган ўзгартиришларни аввалги вариатларидаги билан солиштириш учун айнан ана шу хомаки расмга киритиш ҳам мумкин бўлади. Ниҳоясига етказилган расмдаги бирор қисмни техник жихатдан ўзгартириш, қўл ёки оёқни бироз бўлсада суриш, тана ёки бошни бирор

томонга буриш, тана ҳаракатини кучайтириш анчагина қийинлик туғдириши маълум.

Қаламда энгилгина ишланган хомаки расмда эса бу иш унчалик қийинлик туғдирмайди. Чунки бунда аввал белгилаб қўйилган нарсани ўчириш ёки йўқ қилиш зарурати туғилмайди. Оддийгина солиштириш билан бадий фикрнинг янги, янада ифодалироқ вариантини топиш имконини беради. Хомаки расм-эскизни муддатидан олдинроқ тугатиб қўйиш кейинги ишга ҳалақит беради, тасаввурни торайтиради.

Кўп йиллик амалиёт шуни кўрсатдики, маълум бир тизимсиз, услубий принципларсиз бу иш мақсадсиз бўлиши мумкин. Хомаки расм чизишга ўргатиш ҳам ўқув вазифаларини аста-секин мураккаблаштириш маълум бир услубий босқичликни тақазо этади. Дастлаб ўқувчилар учун анча энгил, ўқув вазифалари берилиши мақсадга мувофиқ.

Хомаки расм устида мунтазам ишлаш расм чизиш санъатини тезроқ эгаллаб олиш имкониятини беради. Бирорта рассом йўқки, у ўзи билан хомаки расмлар учун махсус альбом кўтариб юрмаган бўлса. Ўтмишнинг машҳур рассомлари ўзларининг кундаликишларига жуда катта эътибор берганлар. Машҳур рассомлар доимо шуни таъкидлаганларки, рассом бирор кунни ҳам ўтказмай, гарчи у бу мақсад учун ҳеч нарса бўлмаса ҳам бирор-бир нарсанинг расмини чизишга ундаганлар чунки у шогирдга кейинчалик жуда катта фойда келтиради. Ҳозирги куннинг энг долзарб вазифаси моҳир педагогни тарбиялаш экан, инсон танаси, бош шакли ва атрофдаги барча шаклларнинг расмини чизишга ўргатиш тизимида хомаки расмлар чизиш ишига жиддий эътибор бериш лозим. Хомаки расмлар ва қисқа чизғилар бошловчи рассомни ижобий фаолиятга узлуксиз бойлаб қўяди. Улар ўқувчини мустақилликка ва ўқув машқ тасвирий вазифаларни ҳал этишга ўргатади.

АДАБИЁТЛАР:

- 1.Бойметов Б. «Қаламтасвир ўқитишнинг илмий асослари».Методик тавсиялар.-Тошкент, 1995.
2. Хасанов Р. Мактабда тасвирий санъат ўқитиш методикаси.- Тошкент: Фан,2004.
- 4.Бойметов Б. «Қаламтасвир асослари».Ўқувқўлланма.- Тошкент, 1990. 5.М.Nabiyev, В.Azimova «Rasm chizishni o`rgatish metodikasi» Т. 1976.
- 6 Н.Н.Ростовцев «Методика преподавания изобразительного искусства в школе» М-2000.
- 7Е.В.Шорохов«Основы композиции»Издательство«Просвещение», 1979 г.